

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

4 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 4, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST

VOLUME 4, ISSUE 10

ТОШКЕНТ-2021

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адхам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Агзамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдишвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика
университети, Қозоғистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент кимё - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонкулова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнуэр Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Санпова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллажон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институти, Россия

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институти, Қозоғистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозоғистон
Миллий университети, Қозоғистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Диларам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Талапов Бахриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Абдор Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

1. Нодирбек Сайфуллаев ЎЗБЕК ТЕАТР САНЪАТИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ КЕСИМДА.....	4
2. Фирюза Мухитдинова ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА АЁЛЛАР ИЖТИМОЙ МАҚОМИНИНГ ТАРИХИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....	11
3. Жуммагул Абдурахмонова, Улғбек Исмоилов ЎЗБЕКИСТОНДА ВИЖДОН ВА ЭЪТИҚОД ЭРКИНЛИГИ ДИНИЙ ОБЪЕКТЛАР ВА ЗИЁРАТГОҲЛАР ФАОЛИЯТИ МИСОЛИДА.....	22
4. Валишер Абиров ЗАМОНАВИЙ БАТАН ТАРИХИ ДИССЕРТАЦИОН ТАДҚИҚОТЛАРИДА ЎЗБЕК ХАЛҚИ ЭТНОГЕНЕЗИ ВА ЭТНИК ТАРИХИ МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ.....	37
5. Umidjon Boymurodov O'ZBEKISTON VA AFG'ONISTONNING HAMKORLIK MUNOSABATLARI.....	46
6. Muhayyo Gaipova TOSHKENT YOG'OCH O'YMAKORLIGI MAKTABI RIVOJIDA IBRAGIMOVLAR SULOLASI VAKILASINING TUTGAN O'RNI.....	53
7. Бобир Зокиров ЎЗБЕКИСТОН-ХИТОЙ ҲАМКОРЛИГИ ВА УНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ.....	59
8. Сардор Кенжаев АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИ ВА ХИТОЙ (МИН) ИМПЕРИЯСИ ЎРТАСИДАГИ САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИДАН.....	67
9. Оксана Пуговкина ТАССР - ЎЗБЕКИСТОН ССР СОВЕТ МУАССАСАЛАРИДА "СОБИҚ"ЛАР ТАЖРИБАСИ ВА БИЛИМИДАН ФОЙДАЛАНИШ.....	74
10. Gulnara Farmanova XX ASRNING BIRINCHI YARMIDA ZARAFSHON VODIYSI HUDUDIDAGI DASTLABKI ARXEOLOGIK TADQIQOTLAR VA STRATIGRAFIK QAZISHMALAR.....	86
11. Дилфуза Ҳамидова ЗАРДУШТИЙЛИК ДИНИГА ОИД КУЛОЛЧИЛИК БУҶОМЛАРИ ТАРИХИ.....	92
12. Xayitmurod Xurramov OKS SIVILIZATSIYASINING ARAB KO'RFAZIGA TA'SIRI MUAMMOSIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR.....	97

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Сардор Нурмуродович Кенжаев,
Бухоро давлат университети
хузуридаги Педагогика институти
Ижтимоий фанлар кафедраси ўқитувчиси

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИ ВА ХИТОЙ (МИН) ИМПЕРИЯСИ ЎРТАСИДАГИ САВДО АЛОҚАЛАРИ ТАРИХИДАН

For citation: Sardor N. Kenzhaev. FROM THE HISTORY OF COMMERCIAL RELATIONS IN THE STATE OF AMIR TEMUR AND THE CHINESE (MIN) EMPIRE. 2021, vol. 4, issue 10, pp.67-73

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2021-10-8>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Амир Темур ҳукумронлиги даврида Хитой билан савдо алоқалари, Чигатой улусини четлаб ўтувчи шимолий савдо йўлига зарба берилиши ва жануб томон билан боғлиқ йўналишлардаги шаҳарларнинг жаҳон савдо-иқтисодий муносабатларида янада кенгроқ тортилишига эришуви, Амир Темур давлати ва Хитой (Мин) сулоласи ўртасидаги савдо-иқтисодий муносабатларнинг асосан шарқий туркистон орқали олиб борилганлиги, ушбу минтақадан ўтувчи савдо йўллари, йўлларнинг характеристикаси таҳлил этилган. Шунингдек, савдодаги асосий маҳсулотлар, Хитойда отларнинг Амир Темур давлатида ипак, чой, чинни маҳсулотларининг кадрланиши билан боғлиқ масалалар тарихий адабиётлардаги маълумотларни қиёсий таҳлил қилган ҳолда ёритилган.

Калит сўзлар. Буюк ипак йўли, савдо қарвонлари, Чигатой улуси, Мин империяси, ижтимоий-иқтисодий ҳаёт, Самаэрхань, Шимолий савдо йўли тармоғи, Шарқий Туркистон савдо йўллари, Хами йўлаги, Яздий, йўл масофаси.

Сардор Нурмуродович Кенжаев,
преподаватель кафедры общественных наук
Педагогического института
при Бухарском государственном университете

ИЗ ИСТОРИИ ТОРГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВА АМИРА ТЕМУРА И КИТАЙСКОЙ (МИН) ИМПЕРИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье обсуждаются торговые отношения с Китаем во время правления Амира Темура, удар по северному торговому пути в обход народа Чигатайского улуса и более широкое участие южных городов в мировых торгово-экономических отношениях между государством Амира Темура и Китайская (Минская) династия, отношения осуществлялись в основном через Восточный Туркестан, были проанализированы торговые

пути, проходящие через этот регион и характеристики дорог. Также, освещены сравнительным анализом данных исторической литературы вопросы основные продукты торговли, связанные со значением шелка, чая, фарфора в государстве лошадей Амира Темура в Китае.

Ключевые слова. Великий Шелковый Путь, торговые караваны, народ Чигатай, Минская империя, социально-экономическая жизнь, Самаерхан, сеть северных торговых путей, торговые пути Восточного Туркестана, коридор Хами, Язди, расстояние по дороге.

Sardor N. Kenzhaev,
Lecturer at the Department
of Social Sciences
Pedagogical Institute
at Bukhara State University

FROM THE HISTORY OF COMMERCIAL RELATIONS IN THE STATE OF AMIR TEMUR AND THE CHINESE (MIN) EMPIRE

ABSTRACT

This article discusses trade relations with China during the reign of Amir Temur, a blow to the northern trade route bypassing the people of the Chigatay ulus and the wider participation of southern cities in world trade and economic relations between the state of Amir Temur and the Chinese (Minsk) dynasty, relations were carried out in mainly through East Turkestan, the trade routes passing through this region and the characteristics of the roads were analyzed. Also, a comparative analysis of historical literature data highlights the main trade products related to the value of silk, tea, porcelain in the state of Amir Temur's horses in China.

Index Terms. The Great Silk Road, trade caravans, the Chigatay people, the Minsk Empire, socio-economic life, Samaerkhan, the network of northern trade routes, the trade routes of East Turkestan, the Hami, Yazdi corridor, the distance along the road.

1. Долзарблиги:

Шарқ халқларининг ўзаро иқтисодий, маданий ва дипломатик алоқаларининг йўлга қўйилиши, шаклланиб ва ривож топиб боришида Хитойнинг қадимги пойтахти – Чанъан (ҳозирги Сиан) шаҳридан бошланиб, Ўрта ер денгизининг шарқий соҳиллари минтақаси, Олд Осиё мамлакатларига қадар чўзилган Буюк ипак йўлининг аҳамияти каттадир. Бир ярим минг йилдан зиёд вақт давомида бир-биридан узокда жойлашган турли халқларнинг мулоқот воситаси сифатида хизмат қилган бу йўл милoddан аввалги даврлардан бошлаб, XVI асрда ўз аҳамиятини йўқотгунга қадар Хитой ва Ўрта Осиёда яшаган халқлар ҳаётида муҳим ўрин тутган. Бу ҳудудда юз берган деярли барча ижтимоий ва сиёсий муносабатлар шу йўл орқали қўшни мамлакатларга ўз таъсирини ўтказган.

2. Методлар:

Мақолада таҳлилий-статистик, қиёсий-таққослаш, ретроспектив таҳлил, кузатиш, таҳлил ва тавсиф каби методлардан фойдаланилган ҳолда, Амир Темура давлати ва Хитой (Мин) империяси ўртасидаги савдо алоқалари тарихи илмий таҳлил этилган.

3. Тадқиқот натижалари:

Ўрта асрларда Буюк ипак йўлининг қадимги даврдагига нисбатан серкатнов ва гавжум бўлиши эътиборга молик. Бунга эса Тан империяси (618-907 йй), Араб халифалиги (632-1258 йй), Сомонийлар давлати (865-999 йй) каби Хитой, Ўрта Осиё ва Яқин Шарқда ташкил топган йирик империяларнинг савдо-сотиқ ривожига ҳомийлик қилганлиги сабаб бўлган. Узок асрлар давомида ҳаракатда бўлган Ипак йўли савдоси XIII асрга келиб Хитой ва Марказий Осиё мамлакатлари тараққиётига салбий таъсир кўрсатган мўғул истилоси натижасида бир муддат пасайиб, унинг фақатгина шимолий тармоғи тараққий этганлигини кўриш мумкин. XIV асрга келиб Хитой ва Ўрта Осиё мамлакатлари савдоси қайта авж олиб,

янги шароитларда ривожлана бошлайди. Бундан, албатта, Олтин Ўрда (1236-1481 йй) ва Эрондаги Хулоку улуси (1256-1358 йй, Элхонийлар давлати номи билан ҳам маълум) ҳукмдорлари манфаатдор бўлганлар. Аста-секинлик билан қадимги Ипак йўлининг шимолий тармоғи асосий йўл сифатида юксала борган. Бу шимолий йўл бўйлаб XIV асрда Олтин Ўрда пойтахти – Саройдан Устюрт, Урганч, Ўтрор, Тошкент, Олмалик орқали Хитойга томон савдо карвонлари доимий равишда қатнаб турган[9, 88].

Бирок, XIV асрнинг 60 йилларига келиб халқаро вазият ўзгариши билан иқтисодий муносабатларда ҳам ўзгариш кузатилади. Энг аввало, шу даврда Олтин Ўрдада бошланган тож-тахт учун курашлар йигирма йил давом этди. Нисбатан кучсизроқ ҳисобланган Чигатой улуси (1227-1370 йй)да ҳам бундан илгарироқ бўлиниш юз берган бўлиб, мамлакатнинг ғарбий қисми – Мовароуннаҳрғи сиёсий тарқоқлик ҳалокатли вайронагарчиликларга сабаб бўла бошлади. Еттисув ва Шарқий Туркистондан иборат бўлган Шарқий Чигатой улуси (ёки Мўғулистон, 1347-1705 йй)да бирмунча вақт мавжуд бўлган осойишталик муҳити 1363 йилда Туғлуқ Темурхон (1347-1363 йй) вафоти муносабати билан якун топди. Натижада ўн йилга яқин вақт давомида олиб борилган курашлар икки қисмга бўлинган улуснинг ғарбида 1370 йилда Амир Темур (1370-1405 йй) ҳокимиятни ўрнатилишига олиб келади.

Амир Темурни қўшни юртларда юз бераётган воқеалар, албатта, бефарқ қолдирмаган. Чунки, бу воқеалар Мовароуннаҳрдаги ижтимоий-иқтисодий ҳаётга ҳам бевосита таъсир этарди. У дастлаб Жўчи авлодидан бўлган Тўхтамиш (1380-1395 йй)ни Олтин Ўрда тахтига ўтказишни қўллаб-қувватлаган бўлса, кейинроқ бу икки ҳукмдор ўзаро низолашувчи қўшнилarga айландилар. Бунинг оқибатида Олтин Ўрданинг йирик шаҳарлари узоқ муддат давомида ўзини иқтисодий жиҳатдан тиклай олмади. Шу тариқа, Хитойни Яқин Шарқ мамлакатлари билан боғлаган шимолий савдо йўллари тармоғи кучсизланган[6, 20]. Эндиликда асосий савдо карвонлари қатнови Темурийлар империяси (1370-1507 йй)нинг йирик савдо-маданий шаҳарлари орқали ўта бошлаган.

Амир Темур давлатининг ташкил этилиши билан айна бир пайтда Узоқ Шарқда ҳам сиёсий ўзгаришлар содир бўлган. 1351 йилда Хитойдаги мўғулларнинг Юань империяси (1279-1368 йй) зулмига қарши бошланиб кетган деҳқонлар уруши миллий-озодлик ҳаракатига айланиб, 1368 йилда хань (хитой) миллатининг ўз мустақил давлатини ташкил этиши ва Хитойдан мўғулларнинг қувиб чиқарилиши билан якунланган. Янги тузилган Мин давлати (1368-1644 йй), айна пайтда, ғарбдаги мамлакатлар билан савдо алоқаларини йўлга қўйишга киришган. Жумладан, Шарқий Туркистондаги Хами, Турфон ва Бешбаликда ташкил топган кичик давлатлар билан фаол иқтисодий муносабатлар йўлга қўйилган[11, 257]. Бу давлатларнинг шаклланиши Юань империясининг парчаланиши билан боғлиқ бўлиб, бу ҳудуддаги кичик давлатлар ҳукмдорлари Мин императорига шимоли-ғарбий вилоятларга хавф солиб турган ойратларга қарши иттифоқчи сифатида ҳам зарур эди. 1403 йилда Хами хонлиги (1389-1513 йй) ҳукмдори Энгке Темур (1393-1405 йй) Хитой пойтахтига 190 бош от жўнатганлиги тарихий адабиётларда қайд этилган. Шунингдек, Хамидан хитойликлар 4740 бош от сотиб олганлар. 1404 йилда эса император хизматлари эвазига Энгке Темурга “ван” (“князь”) унвонини берган[7, 43].

Шарқий Туркистондаги бу давлатлар билан тинчлик ва иттифоқчилик муносабатларини йўлга қўйиш бу даврда империя ғарбий ўлкаларининг дахлсизлигини таъминлаш ва мамлакат сиёсий нуфузини ошириш учун жуда муҳим аҳамият касб этарди. Чунки, Марказий Осиё мамлакатларини Хитой билан боғлайдиган савдо йўллари барчаси Хами шаҳри орқали ўтган[12, 48]. Бу шаҳар темурийлар империяси билан олиб борилган савдо ва дипломатик муносабатларда ҳам алоҳида аҳамият касб этганлиги, шубҳасиз.

Мўғул дунёсининг вайроналарида деярли бир пайтда кетма-кет ташкил топган икки империя ўртасида тез орада савдо-иқтисодий муносабатлар йўлга қўйилган. Бу ҳар иккала давлат раҳбарлари томонидан ҳам қўллаб-қувватланган. Чунки, товар алмашинуви жараёни ҳар икки мамлакат учун ҳам фойдали эди. Темурийлар мамлакати савдогарлари томонидан олиб келинган товарлар Хитойда жуда қадрланган. Сабаби, марказий Осиёлик савдогарлар келтирган маҳсулотлар Мин армияси учун муҳим стратегик ва ҳарбий аҳамиятга эга эди.

Масалан, ўша давр йилномаларида Самаэрхань (Самарқанд)дан бир неча маротаба отлар келтирилганлиги ҳақидаги маълумотлар бор[5, 25-30]. Кўп сонли Хитой армиясини отлар билан таъминлаш эса Мин ҳукмдорларининг ўз мамлакати хавфсизлигини кафолатлаш ва давлатнинг ҳужумкор қувватини оширишнинг муҳим шарти бўлиб ҳисобланарди. Тарихий адабиётларда мусулмон савдогарлари томонидан келтирилган отлар фақат Мин пойтахти Нанькиндагина эмас, Пекин ва Лянчжоу шаҳарларида ҳам сотилганлиги ҳақидаги маълумотлар бор[8, 57].

Савдогарлар от эвазига Хитойда ишлаб чиқариладиган қимматбаҳо товарларни харид қилиб, ўз юртларига қайтиб кетганлар. Одатда, от эвазига Хитой томони ғарбий мамлакатларга чой етказиб берар эди. От билан чой савдоси ҳукуматнинг доимий назорати остида бўлган[12, 47]. Чунки, чой, ипак савдоси Хитой иқтисодининг сердаромад соҳаларидан бўлиб ҳисобланарди.

Мусулмон дунёсидан Хитойга, шунингдек, туя, эшак каби чорва моллари, қимматбаҳо тошлар (бу айнан ложувард бўлиши мумкин) ва улардан ясалган буюмлар, дориворлар ва ҳар хил маҳаллий ҳунармандчилик маҳсулотлари олиб борилганлиги ҳақидаги маълумотлар мавжуд[10, 203]. Темурийлар давлати савдогарлари Хитойнинг шимолидаги собиқ Юань сулоласининг давомчилари бўлган мўғул ҳукмдорлари бошқаруви остидаги дашт минтақаларида ҳам савдо қилган. Марказий Осиё шаҳарларининг Узоқ Шарқда камёб саналган маҳсулотлари билан савдо қилиш ҳар иккала минтақа тужжорлари учун яхшигина даромад манбаи ҳисобланган.

Хитой товарлари ҳам Марказий Осиёда ғоятда қадрланган. Руи Гонсалес де Клавихо кундалигидан бу ҳақидаги фикримизни далиллаш учун маълумотларни келтиришимиз мумкин. Испан элчиси Самарқандга Хитойдан зўр санъат билан тўқилган шоҳи газламалар, жаҳонда энг сара мато ҳисобланган атласлар, айниқса, гулсиз атласлар, шунингдек, фақат Хитойда мавжуд бўлган мушк, ёқут, олмос, марваридлар, ровоч ва кўплаб ҳар хил хушбўй зиравор ва дориворлар олиб келинганлигини қайд этади ва бу молларнинг бошқа мамлакатлардан келтирилган маҳсулотларга нисбатан энг сифатли ва қимматбаҳо эканлигини таъкидлайди[1, 200].

Шунингдек, Шарафиддин Али Яздий “Зафарнома”сида яшм тошининг Шарқий Туркистондаги Хўтан шаҳридан олиб келиниши ҳақида маълумот берган[4, 226]. Ибн Арабшоҳ эса ўз асарида Хитойдан Самарқандга қуруқлик йўли орқали духоба, баҳмал, яшм тоши, мушк ва бошқа ашёлар олиб келинганлигини ёзади[2, 82]. Мусулмон мумтоз адабиётида “мушки хито” – مشک خطا атамасининг кўп қўлланилиши бу товарнинг мусулмон бозорларида нечоғли машҳур бўлганлигини билдиради.

Аммо, савдо-сотиқнинг баъзи соҳаларида таъқиқлар ҳам мавжуд бўлганлиги табиий. Бу эса ҳукмдорларнинг сиёсий фаолияти ва ҳарбий-стратегик манфаатлар билан боғлиқ, албатта. Хитойнинг XIV-XV асрлар тарихига оид илмий адабиётлар Мин сулоласи даврида Хитойдан турли металллар ва қурул-яроғлар олиб чиқилиши маън этилганлигига гувоҳлик беради[10, 203]. Бунинг сабаби эса ўз рақибларини қурул билан таъминлашдан сақланиш эканлиги кундек равшан.

Турли тарихий манба ва адабиётларда Марказий Осиё минтақасини Хитой билан боғлаган савдо йўллари ва уларнинг узунлиги ҳақидаги маълумотлар бор. Масалан, Шарафиддин Али Яздий ўз асарида Самарқанддан Хитойга боровчи йўлнинг Шарқий Туркистон орқали ўтганлигини таъкидлаб, бу йўлнинг узунлигини қуйидагича кўрсатади:

Самарқанддан Кошғаргача – 25 манзил;

Кошғардан Хўтангача – 15 кунлик йўл;

Хўтандан Қорахўжа (Турфон)га қадар – 35 манзил;

Қорахўжадан Татқовул (бу айнан қайси жой эканлиги ҳақидаги маълумотлар баҳслидир)гача – 31 манзил;

Татқовулдан Ганжанфу (?)гача – 55 манзил;

Ганжанфудан Хонбалиқ шаҳри (Пекин)гача – 40 манзил[4, 226].

Шунингдек, Яздий Хўтан шахридан Хитой пойтахтига борадиган 40 кунлик қисқа йўл ҳам борлигини, лекин, бу йўлларда обод манзиллар йўқ эканлигини, сувга эҳтиёж юзага келганда янги қудуқ қазиб керак бўлиб, бир-бирига яқин жойда қазилган икки қудуқнинг бирида ҳаёт учун хавфли, бошқасида эса ичишга яроқли сув мавжуд бўлиши мумкинлигини ҳақида маълумот беради[4, 226]. Рус муаллифларидан М.Иванин ўзининг “Икки буюк саркарда” асарида юқоридаги фикрларни Иакинф (Н.Бичурин) ва Палладийлар маълумотлари билан таққослайди. Унга кўра, Иакинф таърифи билан дастлабки йўл Кошғар – Ёркенд – Оксув – Куча – Қорашаҳар – Турфон – Кумул (Хами) – Цзяюй гуань (ҳозирги Цзюцюань, М.Иванин бу шаҳарни Яздий қайд этган Татқовул деб ҳисоблайди) орқали ўтган бўлиб, бу масофани босиб ўтиш учун сарфланадиган вақт Яздий кўрсатгандан кўра узоқроқдир. Палладий қайд этган йўналиш эса ундан ҳам узоқроқ бўлиб, айнан Иакинф таърифлаган шаҳарлар орқали ўтган[3, 225].

Иакинф ва Палладийлар бу йўлларнинг узунлиги ва йўналишларини XIX аср манбаларига асосланиб белгилаганлар. Бир неча юз йиллар давомида бу йўлларнинг йўналишлари ҳамда транспорт техникаларининг доимий равишда ўзгариб борганлиги табиий. Шунингдек, Яздий келтирган йўл Хитой сарҳадларига Хўтан орқали ўтганлигини инобатга олсак, бу йўналиш Оксув, Куча шаҳарларидан ўтган Иакинф ва Палладийлар давридаги йўлдан бошқа йўл эканлигини англашимиз мумкин. Иккала йўналиш ҳам Турфон (Қорахўжа)дан ўтишини эътиборга олиш лозим.

Чунки, Кошғардан Хўтан орқали юқоридаги шаҳарларга бориш йўналиши олдин жанубга, сўнг шимоли-шарққа ҳаракатланишни талаб этади. Шу билан бирга Иакинф ва Палладий мулоҳазаларида Хитойга борган йўллар масофаси Яздийникидан кўра узоқроқ эканлиги, аниқлаштириш ҳамда алоҳида тадқиқотларни талаб қиладиган масаладир. “Зафарнома”даги 40 кунлик қисқа йўл эса, фикримизча, Хитой пойтахтига эмас, Хўтандан чўл ўрталаб Хами шахрига борган йўл бўлиши мумкин. Ушбу йўл дашт орқали ўтганлиги учун савдогарлар учун анчагина машаққатли ва хавфли бўлган. Тарихий адабиётларда, шунингдек, Хитойга борадиган шимолий йўл ҳақида ҳам маълумотлар бор. Ушбу савдо йўли Тошкент, Сайрам шаҳарларидан Еттисувга бориб, сўнг Шарқий Туркистоннинг Турфон ва Хами шаҳарлари орқали Хитой чегараларига етиб борган[6, 112]. Манбалардаги маълумотлар таҳлили орқали Амир Темур Хитойга ҳарбий юриш чоғида айнан шу йўналиш орқали Хитойга боришни режалаштирган деб хулоса қилиш мумкин.

4. Хулосалар:

Хулоса қилиб айтганда, XIV асрнинг иккинчи ярмига келиб таназзулга юз тутган мўғуллар империяси ҳудудларида вужудга келган Мин империяси ва Амир Темур давлати ўртасида фаол савдо-иқтисодий алоқалар йўлга қўйилди. Ҳар икки томоннинг манфаатдорлигига асосланган бу муносабатларда ўрта асрлар Шарқининг йирик савдо ва ҳунармандчилик шаҳарлари муҳим рол ўйнади. Икки минтақани ўзаро боғлайдиган савдо йўллари устидаги Шарқий Туркистон шаҳарлари ҳам халқаро тижоратда алоҳида аҳамият касб этган. Бу эса Хами, Турфон, Бешбалиқда ташкил топган кичик мустақил князликларнинг иқтисодий қувватини ошириб, уларнинг сиёсий нуфузини ҳам мустаҳкамланишига сабаб бўлган. Узоқ Шарқ ва Ўрта Осиё минтақаларини боғлаган халқаро савдо йўлларида ўз даврининг моҳир ҳамда ҳар қандай таваккалчиликдан қайтмайдиган савдогарлари олис йўл босиб, фаол халқаро савдони ривожлантирар эдилар. Иқтисодий муносабатларни ривожлантириш орқали ҳар иккала давлат ҳукмдорлари ўз мамлакатларининг сиёсий нуфузини оширишга уринганлар.

Давлат раҳбарлари савдодан келувчи даромад мамлакат хазинасининг бойиши ва ўлка иқтисодий аҳволи яхшиланишининг кафолати эканлигини яхши тушунганлар. Ўрта асрлар даврида йирик ҳарбий юришларни ташкил этишда қўшинларнинг иқтисодий балансини меъёрида таъминлаш учун бу муҳим аҳамият касб этарди. Шунинг учун ҳам ҳукмдорлар халқаро савдонинг ҳеч қачон ўз назоратларидан четда қолишига имкон бермаганлар. Аммо, ҳукмдорларнинг ушбу фаолияти ташқи иқтисодий муносабатлар инқирозига эмас, балки, ривожига хизмат қилди. Бундай хусусият эса ўрта асрлар Шарқ деспотик иқтисодиётининг

ўзига хос белгиларидан бири эди. Айни пайтда, ташки иқтисодий фаолият масаласи ва халқаро тижорат мақсадлари икки минтақа ўртасидаги сиёсат майдонида ҳам ўз аксини топдики, икки қудратли империя орасида баъзи мавҳумлик ва чигалликларга бой дипломатик муносабатлар йўлга қўйила бошланди.

Иқтибослар/Сноски/ References:

1. Гонсалес Руи Де Клавихо. Самарқанд – Амир Темур саройига саёҳат кундалиги (1403-1406) [Text] Гонсалес, Руи Де Клавихо.; масъул муҳаррир: Муҳаммад Али; сўзбоши ва изоҳлар муаллифи М.Сафаров; тарж. О.Тоғаев. – Т.: “O‘zbekiston”, 2010. – 264 б. (Gonzalez Rui De Clavixo. Samarkand - Diary of a trip to the palace of Amir Temur (1403-1406) [Text] Gonzalez, Rui De Clavijo; editor-in-chief: Muhammad Ali; foreman and author of comments M. Safarov; Tarj. O. Togaev. - T.: "Uzbekistan", 2010. - 264 p.)
2. Ибн Арабшоҳ. Темур тарихида тақдир ажойиботлари / Араб тилидан таржима ва изоҳларни, сўз бошини У.Уватов тайёрлаган. Масъул муҳаррир А.Ўринбоев. К.2. – Т.: Мехнат, 1992. – 192 б. (Ibn Arabshoh. Miracles of fate in the history of Timur / Translation and commentary from Arabic, foreword by U. Uvatov. Responsible editor A. Urinbaev. K.2. - T.: Mekhnat, 1992. - 192 p.)
3. Иванин М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур (Тарж. А.Маҳкамов). – Т.: Фан, 1994. – 240 б. (. Ivanin M. At the two great commanders: Genghis Khan and Amir Temur (translated by A. Makhkamov). - T.: Fan, 1994. - 240 p.)
4. Яздий Шарафуддин Али. Зафарнома // Сўзбоши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи ва нашрга тайёрловчилар: А.Аҳмад, Ҳ.Бобобеков; Масъул муҳаррир Б.Эшпўлатов. Нашрлар ва матбаачилар гуруҳи: И.Шоғуломов ва бошқалар. – Т.: Шарқ, 1997. – 384 б. + 16 илова. (Author Sharafuddin Ali. Zafarnoma // Author of the foreword, modification, comments and indicators and compilers for publication: Ahmad A., Bobbekov Kh.; Executive editor B. Eshpulatov. A group of publishers and printers: I. Shogulamov and others. - T.: Shark, 1997.- 384 p. + 16 applications.)
5. Китайские документы и материалы по истории Восточного Туркестана, Средней Азии и Казахстана XIV-XIX вв. – Алматы: Гылым, 1994. – 272 с. (Chinese documents and materials on the history of East Turkestan, Central Asia and Kazakhstan XIV-XIX centuries. - Almaty: Gylm, 1994. - 272 p.)
6. Муҳаммаджонов А. Темур ва темурийлар салтанати (тарихий очерк). – Т.: Комуслар Бош таҳририяти, 1994. – 160 б. (. Muhammadzhonov A. Timur and the Timurid Empire (historical sketch). - T.: Gomuslar Bosh Tahriati, 1994. -- 160 p.)
7. Покотилов Д. История восточных монголов в период династии Мин 1368-1634 (по китайским источникам). – СПб: Типография Императорской Академии Наук, 1893. – 232 с. (Pokotilov D. History of the Eastern Mongols during the reign of the Ming dynasty 1368-1634. (According to Chinese sources). - St. Petersburg: Printing house of the Imperial Academy of Sciences, 1893. - 232 p.)
8. Ртвеладзе Э. В. Китайские посольства ко двору Амира Темура и Темуридов // Общественные науки в Узбекистане, № 7-10. – Т.: Издательство “Фан” Академии Наук Республики Узбекистан, 1996. – С. 54-61. (Rtveladze EV Chinese embassies to the court of Amir Temur and Temurids // Social sciences in Uzbekistan, no. 7-10. - T.: Fan Publishing House of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, 1996. - P. 54-61.)
9. Филанович М.И. Ташкент – город на северо-восточных границах империи Амира Темура // Общественные науки в Узбекистане, № 7-10. – Т.: Издательство “Фан” Академии Наук Республики Узбекистан, 1996. – С. 82-90. (. Filanovich M.I. Tashkent - the city of the northeastern granite empire of Amir Temur // Social Sciences in Uzbekistan, no. 7-10. - T.: Fan Publishing House of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, 1996. - P. 82-90.)

10. Хўжаев А. Буюк ипак йўли: муносабатлар ва тақдирлар / Аблат Хўжаев. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007. – 280 б.
(Khodzhaev A. The Great Silk Road: relations and destinies / Ablat Khodzhaev. - T.: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2007. - 280 p.)
11. Mote F.W., Twitchett D. The Cambridge history of China, vol.7. The Ming dynasty 1368-1644, part 1. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 860 p.
12. Rajkai Z.T. The Timurid empire and the Ming China: Theories and approaches concerning the relations of the two empires (Doktori Disszertáció). – Budapest, 2007. – 212 p.

ЎТМИШГА НАЗАР

4 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 4, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST

VOLUME 4, ISSUE 10

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Тадqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000